

УДК 930.1 (09) (БЕИ)

А.А. Савіч

НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧЫ РУХ У ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ 1921–1939 ГГ. У БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ 1920-х – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ 1950-х ГАДОЎ

У артыкуле на падставе шырокага кола гістарыяграфічных крыніц даследуецца працэс вывучэння пытанняў нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі 1921–1939 гг. у 1920-х – першай палове 1950-х гадоў. У гэты перыяд, асабліва ў 1920–1930-я гады, гістарыяграфія праблемы, акрамя навуковых задач, актыўна вырашала ідэалагічныя патрэбы бальшавіцкага кіраўніцтва, паступова падпарадкоўвалася партыйна-дзяржаўнаму апарату. Таму асвятленне пытанняў нацыянальна-вызваленчага руху мела відавочна тэндэнцыйны і схематычны характар, залежала ад змен грамадска-палітычнай сітуацыі ў БССР, звязаных з асаблівасцямі развіцця нацыянальна-вызваленчага руху, адносін да заходнебеларускай праблемы з боку савецкага кіраўніцтва, палітычных рэпрэсій у БССР у дачыненні да гісторыкаў і былых удзельнікаў беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі.

Уводзіны

Вядома, што пасля польска-савецкай вайны Савецкая Расія вымушана была пайсці на падпісанне Рыжскага мірнага дагавора, згодна з якім заходняя частка Беларусі адышла да Польшчы. Рыжскі мір быў рэзка адмоўна ўспрыняты беларускім народам, прадстаўнікамі беларускіх палітычных партый, якія заяўлялі пра свае рашучыя намеры змагацца за яго адмену як несправядлівага, заключаючага без удзелу беларусаў. Першая Усебеларуская канферэнцыя (1921 г., Прага) прыняла рэзалюцыю «Аб Рыжскім трактаце». У ёй гаварылася, што беларускі народ вёў, вядзе і будзе весці змаганне за незалежнасць і непадзельнасць Беларусі. Усе актыўныя беларускія сілы заклікаліся да рашучай рэвалюцыйнай барацьбы супраць падзелу Беларусі, ворагам беларускага народа лічыўся кожны, хто згодзіцца прызнаць Рыжскі трактат. Яго не прызнала і Другая Усебеларуская канферэнцыя, якая адбылася ў кастрычніку 1925 г. у Берліне [31, с. 144–145]. Вядома, што беларускія дзеячы, арыентаваныя на незалежнасць і тэрытарыяльную цэласнасць Беларусі, рыхтавалі і праводзілі значныя кампаніі палітычнага і нават ваеннага характару, гераічнай старонкай якіх з’яўляецца так званая заходнебеларуская партызанка.

Савецкае кіраўніцтва таксама не магло пагадзіцца з вынікамі польска-савецкай вайны і разглядала знаходжанне заходняй часткі Беларусі ў складзе Польшчы як часовае становішча. Напрыклад, кіраўнік савецкай дзяржавы У.І. Ленін яшчэ ў красавіку 1920 г. перспектывы ўз’яднання беларускага народа бачыў у развіцці рэвалюцыйнага руху ў самой Польшчы. «Вырашэнне пытання аб Беларусі, – пісаў ён, – мы прадугледжваем не сілай зброі, а выключна толькі шляхам развіцця барацьбы ўнутры Польшчы» (Ленін В.І. Речь на съезде рабочих и служащих кожевенного производства // Полн. собр. соч. – Т. 41. – С. 319). Такім чынам, вырашэнне лёсу Заходняй Беларусі звязалася з развіццём класавай, рэвалюцыйнай нацыянальна-вызваленчай барацьбы – здзяйснення на практыцы ідэі сусветнай рэвалюцыі.

Ідучы па шляху рэалізацыі гэтых планаў, савецкае кіраўніцтва актыўна праводзіла працу па інспірацыі і падтрымцы антыпольскіх настрояў у Заходняй Беларусі. Найбольш яркім прыкладам праяўлення такіх захадаў была арганізацыя партызанскіх груп на тэрыторыі БССР з наступнай перасылкай іх на Заходнюю

Беларусь, дзе ўзгаданыя партызанскія фарміраванні абрасталі мясцовым насельніцтвам і дастаўлялі шмат клопату польскім уладам.

Гістарыяграфія беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ў Польшчы 1921–1939 гг.: станаўленне і развіццё ў 1920-х – першай палове 1950-х гадоў

Для забеспячэння максімальнага поспеху прадпрымаемых з боку кіраўніцтва СССР і БССР захадаў па развіццю масавага антыпольскага, антыакупацыйнага руху ў Заходняй Беларусі ўзнікала неабходнасць ідэалагічнай падтрымкі ўзгаданых мерапрыемстваў. Найважнейшымі ў гэтым сэнсе былі дзеянні па выкрыванню ў перыядычным друку рознага кшталту мерапрыемстваў польскіх уладаў у Заходняй Беларусі, тым больш што палітыка Польшчы ў дачыненні да беларусаў на «крэсах» была ў канчатковым выніку скіравана на іх паланізацыю.

Таму ўжо ў пачатку 1920-х гадоў у перыядычным друку БССР з'явіліся артыкулы, прысвечаныя заходнебеларускай праблематыцы [5]. Аўтары ўзгаданых прац у сваіх публікацыях уздымалі пытанні знаходжання Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы, давалі ацэнку эканамічнаму і палітычнаму становішчу, якое складвалася ў той час на «крэсах», разглядалі актуальныя пытанні рэвалюцыйнай барацьбы, задачы, тактыку і лозунгі кампартыі. Акрамя таго, што ўзгаданыя публікацыі разам з рэзалюцыямі партыйных з'ездаў, канферэнцый і пленумаў ЦК Кампартыі Польшчы (КПП) і Кампартыі Заходняй Беларусі (КПЗБ) з'яўляліся кіраўніцтвам да дзеяння камуністаў, першым марксісцкім асвятленнем тагачаснай гісторыі Польшчы і Заходняй Беларусі, яны вырашалі і чыста ідэалагічныя задачы. Сутнасць гэтых задач была ў тым, каб давесці да ведама шырокай грамадскасці інфармацыю пра тэрор і гвалт польскіх уладаў у дачыненні да мясцовага беларускага жыхарства, а зыходзячы з гэтага, даказаць справядлівасць і неабходнасць разгортвання рэвалюцыйнай барацьбы ў Заходняй Беларусі за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне і ўз'яднанне з БССР. Такім чынам, публікацыі ў перыядычным друку павінны былі садзейнічаць уздыму рэвалюцыйнага руху ў краі, аказаць маральна-палітычную падтрымку яго ўдзельнікам у змаганні з польскім рэжымам.

Але пасля таго, як партызанскі рух у Заходняй Беларусі паступова пайшоў на спад і да канца 1925 года быў згорнуты, спадзяванні на вырашэнне заходнебеларускай праблемы з дапамогай збройнай сілы не апраўдалі сябе. У гэтых умовах узгаданая вышэй публіцыстычная праца не магла задаволіць савецкае кіраўніцтва, якое вельмі ўважліва сачыла за становішчам у Заходняй Беларусі. Выразна выявілася неабходнасць стварэння ўстаноў, якія б на навуковым узроўні вывучалі і аналізавалі сітуацыю ў Заходняй Беларусі, выказваючы свае навукова абгрунтаваныя думкі. Такімі навуковымі і выдавецкімі цэнтрамі ў 20-30-я гады ХХ стагоддзя былі Камісія па вывучэнню Заходняй Беларусі, заходні сектар Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б, Інстытут польскай пралетарскай культуры [1; 2; 8]. Гэтыя ўстановы праводзілі значную працу па вывучэнню і асвятленню ў друку пытанняў гісторыі Заходняй Беларусі. Аднак іх дзейнасць была таксама карысна ДПУ-НКВС і яе рэзідэнцыям, што дзейнічалі ў Заходняй Беларусі, аб чым справядліва сказаў В. Астрога. «Патрэбная інфармацыя, якая паступала ў аддзел вайскавай выведкі Дзяржпалітупраўлення, павінна была дапамагчы зарыентавацца ў грамадскім ды палітычным жыцці суседняе краіны, дасканалы ведаць заходнебеларускую спецыфіку. Бо тое, пра што хлусілі маскоўскія ды менскія газеты пра быццам бы надыходзячую ў Польшчы пралетарскую рэвалюцыю, зусім не адпавядала рэчаіснасці. Каб весці эфектыўную шпіёнскую ды падрыўную дзейнасць на «крэсах», неабходна была дакладная аналітычная інфармацыя» [2, с. 164]. Пра палітычную абумоўленасць дзейнасці КЗБ гаворыць і І.І. Шаўчук, які наступным чынам вызначыў яе задачы: «Даследаваць эканамічную і сацыяльную

структуру Заходняй Беларусі, палітычнае жыццё, гэта значыць праграмы, тактыкі, уплывы, структуры варожых партый, дзейнасць рэвалюцыйных арганізацый і ў першую чаргу КПП і КПЗБ; вывучаць Заходнюю Беларусь як плацдарм вайны, якая рыхтуецца польскім імперыялізмам і беларускім нацыянал-фашызмам супраць СССР; весці масавую прапагандысцкую працу. Асаблівае месца займала сувязь камісіі з цэнтрамі беларускай рабочай эміграцыі ў Еўропе і Амерыцы» [45, с. 46–47].

Падзеі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі атрымалі ў 1920–1930-я гады адлюстраванне ў шматлікіх перыядычных выданнях КПП, КПЗБ, Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ), арганізацыі «Змаганне» і Таварыства беларускай школы (ТБШ), а таксама Міжнароднай арганізацыі дапамогі рэвалюцыянерам (МОПР) Заходняй Беларусі [15; 23]. Значную працу па асвятленню ў прапагандысцка-агітацыйным рэчышчы пытанняў названай праблемы праводзіў часопіс «Бальшавік Беларусі». На яго старонках у 1920–1930-я гады была надрукавана вялікая колькасць артыкулаў, дакументальных матэрыялаў, прысвечаных пытанням эканамічнага і палітычнага становішча ў Заходняй Беларусі, унутрыпартыйнага жыцця КПЗБ, яе ўдзелу і ролі ў рэвалюцыйным руху [29; 40].

Аднак неабходна адзначыць, што названыя вышэй публікацыі ў перыядычным друку не мелі навуковага характару. Яны, з’яўляючыся правадніком афіцыйных поглядаў адпаведных партыйных і грамадскіх арганізацый на падзеі жыцця ў Заходняй Беларусі, утрымлівалі шматлікія суб’ектыўныя ацэнкі і сэнны ўяўляюць цікавасць як крыніцы.

Што тычыцца непасрэдна вывучэння пытанняў гісторыі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, то ў 1920–1930-я гады былі сфармуляваны асноўныя накірункі даследавання названых праблем. Да найбольш распаўсюджаных тэм у гістарычнай літаратуры, прысвечаных заходнебеларускай тэматыцы, адносіліся пытанні палітычнага і сацыяльна-эканамічнага становішча беларускага народа ў Заходняй Беларусі. Пры іх разглядзе назіралася, што зразумела, адзінадушша аўтараў у адносінах да ацэнкі тых ці іншых пытанняў узгаданых праблем. Увага акцэнтавалася на сацыяльным, эканамічным прыгнёце з боку польскіх уладаў, палітычным бяспраўі беларускага народа ў Заходняй Беларусі. Аўтары падкрэслівалі, што эканоміка ў Заходняй Беларусі мела характар каланіяльнага, аграрна-сыравіннага, які дапаўняўся малазямеллем сялян, насаджэннем асадніцтва, камасацыі, закрыццём беларускіх школ, праваслаўных цэркваў і іншым [6; 9; 24; 27; 28; 35; 44; 46; 47].

Гэткім чынам павінна была вырашацца ідэалагічная задача – давесці да насельніцтва думку пра тое, што жыхары Заходняй Беларусі пакутуюць пад «ярмом» польскіх паноў, у той час як людзі ў БССР жывуць намнога лепш, чым іх адзінакроўныя браты ў Заходняй Беларусі. Такія высновы павінны былі прывесці да думак аб неабходнасці разгортвання рэвалюцыйнай барацьбы супраць польскіх улад, за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне беларускага народа. Пры гэтым ад імя заходнебеларускага насельніцтва выказвалася надзея на дапамогу ў вызваленні з боку Савецкага Саюза.

Неабходна адзначыць, што аўтары, якія закраналі пытанні рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху, ацэньвалі развіццё рэвалюцыйнай барацьбы ў Заходняй Беларусі як працэс узростаючы, даводзілі, што рух за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне мацнеў і ахопліваў усё больш шырокія колы насельніцтва Заходняй Беларусі, прычым Кампартыі Заходняй Беларусі бяспрэчна адводзілася авангардная роля ў гэтай барацьбе. «У Заходняй Беларусі элементы грамадзянскай вайны, нарастаючы з кожным днём, могуць хутка перарасці ў адкрыты бой з фашызмам і кіраўніцтва гэтым боем належыць КПЗБ», – пісаў Л. Якаўлеў у 1931 г. [48, с. 86].

Зыходзячы з вышэйадзначанага палажэння ў гістарычнай літаратуры, аўтары значную ўвагу надавалі асвятленню розных бакоў дзейнасці КПЗБ як галоўнай, авангарднай сілы, якая ўзначальвала рэвалюцыйную барацьбу насельніцтва Заходняй Беларусі. Напрыклад, аўтары брашуры «Аб клясавай барацьбе ў Заходняй Беларусі ў часы Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады» (Мінск, 1932) далі наступны пералік спраў КПЗБ: наладжванне дэманстрацый салідарнасці прамысловага пралетарыяту з супрацьпадаткавым змаганнем сялян, змаганне за права нацыі на самавызначэнне, аж да аддзялення, арганізацыя змагання з камасацыяй, дэмакаванне польскага імперыялізму ў падрыхтоўцы вайны з СССР, вядзенне барацьбы супраць праследавання беларускіх школ, беларускага настаўніцтва, беларускіх служачых, няўхільнае тлумачэнне масам здрадніцкай контррэвалюцыйнай ролі правадыроў згодніцкіх арганізацый у Заходняй Беларусі і іншае.

Гістарыяграфічная сітуацыя ў БССР рэзка змянілася ў пачатку 1930-х гадоў пасля гучных палітычных спраў «Саюза вызвалення Беларусі» (1930 г.) і «Беларускага нацыянальнага цэнтру» (1933 г.). Ахвярамі палітычных рэпрэсій сталі не толькі дзеячы беларускага нацыянальнага руху, у тым ліку ў Заходняй Беларусі (кіраўніцтва БРА, БСРГ, ТБШ), але і вучоныя, якія займаліся распрацоўкай заходнебеларускай гісторыі [1; 2, с. 257; 45, с. 47]. Таму не дзіўна, што з гэтага часу пачынаюць рэзка мяняцца фармулёўкі. Напрыклад, у гістарычнай літаратуры ў пачатку 1930-х гадоў у адносінах да стварэння КПЗБ з'явіўся тэзіс аб тым, што КПЗБ утварылася з арганізацый КППІ, якія праводзілі сваю працу ў буйных гарадах Заходняй Беларусі яшчэ да стварэння КПЗБ. Такім чынам, гэтак званая тэорыя «двухкарэннасці» КПЗБ, згодна з якой КПЗБ утварылася з арганізацый КППІ, Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі (БРА) і некаторых дробнабуржуазных нацыяналістычных арганізацый, абвяргалася [7, с. 3–4].

Заўважым, што гэтая выснова была зроблена пасля рэпрэсій з боку савецкіх уладаў у адносінах да былых кіраўнікоў БРА, якія разам з іншымі актыўнымі ўдзельнікамі рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі выехалі ў БССР у выніку абмену палітвязнямі паміж СССР і Польшчай. Да гэтага часу дзейнасць БРА не падвяргалася крытыцы. Пасля вышэйузгаданых рэпрэсій у беларускай гістарычнай літаратуры былі зроблены высновы пра тое, што КПЗБ, прымаючы ў свае шэрагі БРА цэлай арганізацыяй, зрабіла вялікую палітычную памылку, таму што разам з часткай сапраўдна па-камуністычнаму настроеных элементаў такім шляхам пралезла ў КПЗБ група буржуазных нацыяналістаў, якія ўступілі ў кампартыю з мэтай узначалення рэвалюцыйнага руху і разгрому яго знутры [38, с. 265–266]. У гэтых меркаваннях лёгка заўважыць спробу апраўдання рэпрэсій у адносінах да былых ўдзельнікаў нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, што зрабіць трэба было зноў жа па ідэалагічных прычынах. Трэба было растлумачыць грамадскасці тэрор і гвалт над яе прадстаўнікамі.

Не маглі даследчыкі пакінуць у баку пытанне аб нацыянальнай фракцыі ў КПЗБ, гэтак званай «сэцэсіі». Не ўдаваючыся ў падрабязнасці справы, аўтары публікацый спышаліся без прывядзення сур'ёзных аргументаў абвінаваціць «сэцэсію» і яе ўдзельнікаў у правядзенні антыпартыйнай, падрыўной працы, якая заключалася ў патрабаванні стварэння самастойнай, незалежнай ад Кампартыі Польшчы, Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі з большым ухілам у бок нацыянальна-вызваленчых, а не леварадыкальных, пралетарскіх мэтаў.

Яшчэ больш жорсткім характарыстыкам у БССР і падпольным камуністычным друку пачала падвяргацца «сэцэсія» пасля рэпрэсіяў у БССР у адносінах да былых членаў БРА. Адзначалася, што «пралезшыя ў КПЗБ буржуазныя нацыяналісты з БРА хутка паспрабавалі правесці раскол у партыі і захоп кіраўніцтва пад выглядам г. зв. «сэцэсіі». «Сэцэсія была контррэвалюцыйнай групай, арганізаванай правакатарскімі

элементамі, якія пралезлі ў партыю і працавалі пад кіраўніцтвам польскай дэфензівы (ахранкі) і буржуазных нацыяналістаў па абодва бакі мяжы (Ігнатоўскі, Гурын-Маразоўскі). Асноўны касцяк «Сэцэсіі» складалі выхадцы з БРА (Сталевіч, Радзевіч, Капуцкі, Гарбацэвіч і інш.). Ідэалогія «Сэцэсіі» поўнасьцю вырастала з ідэалогіі БРА [38, с. 266]. Прыблізна такога кшталту выскоў вымушаны быў прытрымлівацца і былы лідэр БРА І.К. Лагіновіч (П. Корчык) у сваім артыкуле, прысвечаным пытаньням БРА і «Сэцэсіі» [26] і іншыя [33; 40].

Значную ўвагу даследчыкаў у другой палове 1920-х – 1930-я гады прыцягнула гісторыя ўзнікнення Беларускай сялянска-работніцкай грамады, пераўтварэньне яе ў масавую рэвалюцыйную арганізацыю, сацыяльна-палітычны характар БСРГ, яе роля і значэньне ў развіцці рэвалюцыйна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі [3; 5; 20]. У працах, прысвечаных Грамадзе, гэтая арганізацыя характарызуецца як самая ўплывовае ў Заходняй Беларусі. Аўтары, знаёмыя з асноўнымі пунктамі праграмы Грамады, даводзілі, што ў ёй і дзеяннях арганізацыі пераважала не рабочая, а сялянская ідэалогія, адзначалі дробнабуржуазны, некамуністычны характар БСРГ, але пры гэтым падкрэслівалі, што Грамада бліжэй за іншыя палітычныя арганізацыі стаіць да партыі пралетарыяту.

Абавязковай бадай што для ўсіх прац была прысутнасць выкрываньня «правакацыйных» заяў польскага буржуазнага друку і прадстаўнікоў беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партый і арганізацый аб «як быццам бы існуючай сувязі Грамады з камуністычным рухам, удзельнікі якога атрымалі магчымасць легальнай працы». «Дзейнасць і хуткі рост уплыву Грамады ўстрывожыў польскі буржуазны ўрад і грамадскую думку. Увесь польскі буржуазны друк, не выключаючы і левай часткі, адкрыў жорсткую кампанію супраць Грамады, усяляк даказваючы, што гэта партыя з'яўляецца камуністычнай арганізацыяй, і калі прыняла іншую назву, то толькі для таго, каб атрымаць магчымасць легальнай працы.» Аўтары папракалі, напрыклад, БХД, якая «сама ня мала садзейнічала распаўсюджанню ілжывых чутак аб апошняй (аб Грамадзе) і ўсяляк даказвала дачыненне Грамады да камуністычнага руху і яе антыдзяржаўнай дзейнасці» [21, с. 206, 211]. Публікацыі павінны былі маскіраваць відавочную ўжо на той час сувязь БСРГ з КПЗБ.

Паступова, па меры аддалення ад часу, калі існавала БСРГ, фармулёўкі пачалі крыху мяняцца. «БС-РГ, не зьяўляючыся камуністычнай арганізацыяй, як гэта ёй прыпісвала дэфензіўная ўлада і беларускія нацыянал-фашысты, але, аднак, яна была выяўнікам інтарэсаў шырокіх працоўных сялянскіх колаў Заходняе Беларусі», – адзначылі Я. Багданскі і Л. Бабровіч у сваёй працы [3, с. 23]. А ўжо ў кнізе «Политические партии в Польше, Зап. Белоруссии и Зап. Украине» прама гаварылася: «Пад кіраўніцтвам КПЗБ ... вырастае стотысячная баявая нацыянальна-вызваленчая арганізацыя – Грамада» [38, с. 25]. Спрошчана і палітызавана падавалася дзейнасць Таварыства беларускай школы [32].

Значнае месца ў апісанні палітычнай сітуацыі ў Заходняй Беларусі адводзілася паказу дзейнасці беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партый і арганізацый. Гэты працэс хутчэй за ўсё можна назваць шальмаваннем, бо дзейнасць гэтых арганізацый і яе членаў увесь час паказвалася рознымі сродкамі як варожая беларускаму народу, згодніцкая ў адносінах да польскіх уладаў [3; 7; 21; 33; 34; 38; 48]. Але неабходна адзначыць, што гэтакім чынам шмат было зроблена і на карысць гістарычнай навукі. Азнаёміўшыся і прааналізаваўшы працы, у якіх асвятляліся розныя бакі дзейнасці такіх арганізацый, як Беларускае хрысціянскае дэмакратычнае, Беларускае сялянскае саюз, Беларускае санацыя і іншых, трэба адзначыць, што разам са шматлікімі ідэалагічнымі штампамі, на кшталт «непрымірымых ворагі рэвалюцыйнай барацьбы», «платныя арганізацыі», «палітычныя адбросы», «беларускія нацыянал-фашысты», «агенты

дэфензівы» і інш., у гэтых працах змешчана шмат карыснай для даследчыкаў інфармацыі, якая дае магчымасць азнаёміцца з асноўнымі праграмнымі ўстаноўкамі і палітычнай практыкай гэтых арганізацый. Галоўная ж думка такіх прац заключалася ў тым, што беларускія нацыянальна-дэмакратычныя партыі і арганізацыі з'яўляюцца злейшымі ворагамі КПЗБ, БСРГ, БССР і не маюць ўплыву сярод шырокіх пралетарскіх і сялянскіх мас.

З цягам часу надзеі савецкага кіраўніцтва на перамогу пралетарскай рэвалюцыі ў Польшчы пачалі згасаць, бо ў грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне ў цэлым і ў Заходняй Беларусі ў прыватнасці не было аб'ектыўных перадумоў для перарастання хваляў рэвалюцыйных выступленняў ва ўзброенае паўстанне, якое б вырашыла праблему Заходняй Беларусі. У такой сітуацыі заходнебеларускае пытанне магло быць вырашана іншымі спосабамі.

Больш за тое, у сярэдзіне 1930-х гадоў магутная хваля палітычных рэпрэсій у БССР захапіла сваім крылом і дзеячаў рэвалюцыйнага нацыянальна-вызваленчага руху Заходняй Беларусі. Не пазбеглі такога лёсу і кіраўнікі КПП і КПЗБ. Паступова ўвесь камуністычны рух у Польшчы быў скампраметаваны, што не магло не адбіцца на асвятленні ў друку пытанняў яе рэвалюцыйнага руху. Колькасць публікацый змяняецца ў бок памяншэння, у іх пакрыху пачынаюць знікаць назвы кампартый Польшчы і Заходняй Беларусі.

Выканкам Камінтэрна, які ў 1938 г. прыняў рашэнне аб роспуску КПП, знаходзіўся пад уплывам кіраўніцтва СССР. І. Сталін добра разумеў, што польскае, у тым ліку і заходнебеларускае, пытанне вырашыцца хутчэй за ўсё ў выніку рэалізацыі намераў Гітлера пашырыць жыццёвую прастору для «арыйскай» нацыі за кошт Польшчы. Як вядома, так яно і адбылося, прычым Савецкі Саюз прыняў самы актыўны ўдзел у ліквідацыі польскай дзяржавы, вярнуўшы Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. У гэтай сітуацыі мерапрыемствы па інспірацыі і падтрымцы рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, а таксама ідэалагічнае абгрунтаванне неабходнасці развіцця гэтай барацьбы адыходзілі на задні план.

Адзначым, што дзейнасць Інстытута польскай пралетарскай культуры, Камісіі па вывучэнню Заходняй Беларусі, а таксама Інстытута гісторыі партыі з заходнім сектарам была спынена менавіта ў другой палове 30-х гадоў. У 1936 г. замежная мінская частка цэнтральнай рэдакцыі КПЗБ поўнасцю згарнула сваю дзейнасць. Спынілася выданне тэарэтычнага часопіса ЦК КПЗБ «Бальшавік» [34, с. 209]. Гэтаксама неактуальнай і непатрэбнай становілася вывучэнне дзейнасці КПП і КПЗБ.

Вынікам рашэння аб роспуску ў 1938 г. КПЗБ як складовай часткі КПП стала змяненне акцэнтаў і фармулёвак у беларускай гістарыяграфіі ў асвятленні пытанняў нацыянальна-вызваленчага руху. Гэтаму спрыяла ўз'яднанне восенню 1939 г. Заходняй Беларусі з БССР у выніку паходу Чырвонай Арміі. Пасля згаданых падзей гісторыя КПЗБ амаль не вывучалася, палітычнае і арганізацыйнае кіраўніцтва рэвалюцыйнай барацьбой з боку кампартыі ігнаравалася ў большасці публікацый [10; 19; 37].

Выключэннем з гэтага шэрагу з'яўляюцца кніга І.Ф. Лочмеля «Очерки истории борьбы белорусского народа против польских панов» (Мн., 1940) і калектыўная праца «Заходняя Беларусь пад панскім гнётам і яе вызваленне» (Мн., 1940). У апошняй, напрыклад, гаварылася: «У авангардзе рэвалюцыйных баёў ішоў нешматлікі рабочы клас Заходняй Беларусі. Рэвалюцыйнай барацьбой кіравала Камуністычная партыя Заходняй Беларусі, якая працавала ў надзвычай цяжкіх умовах падполля, была акружана шпіёнамі і правакатарамі і падвяргалася жорсткім рэпрэсіям» [22, с. 58].

Змяніліся погляды і на гісторыю БСРГ. Ва ўжо згаданай вышэй працы па пытанню стварэння Грамады сцвярджалася, што арганізацыя была створана з дазволу «ўрада акупантаў», які, садзейнічаючы гэтаму, «разлічваў узяць яе пад свой нагляд і

кіраўніцтва, абясшкодзіць масавы рух, разлажыць яго знутры і, нарэшце, разграміць, ... паставіў на чале Грамады сваіх агентаў-правакатараў з лагера сваіх прыслужнікаў – беларускіх нацыяналістаў» [22, с. 56]. Што да пытання рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху, то яго развіццё пасля роспуску КПЗБ у гістарычнай літаратуры паказвалася як стихійны працэс, выкладалася павярхоўна, схематычна, напрыклад: «Працоўныя Заходняй Беларусі неаднаразова паўставалі супраць сваіх прыгнятальнікаў. ... На чале гэтай барацьбы знаходзіўся беларускі пралетарыят. ... Сяляне неаднаразова рознымі сродкамі вялі барацьбу супраць памешчыкаў і польскіх акупантаў» [19, с. 32, 34].

Такім чынам, нягледзячы на недахоп кваліфікаваных кадраў і маладаступнасць рэпрэзентатыўных крыніц, на значны, часцей за ўсё адмоўны, уплыў партыйна-дзяржаўнай ідэалогіі, супрацоўнікі навукова-выдавецкіх цэнтраў, партыйныя работнікі, удзельнікі нацыянальна-вызваленчага руху падрыхтавалі значную колькасць публікацый. Гэта патрабуе крытычных адносін да разгледжанай літаратуры. Яны напісаны галоўным чынам на фактах, якія давала само жыццё і якія былі зафіксаваны перыядычным друкам. І таму асвятленне гісторыі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі ў значнай ступені было фрагментарным. Для работ 1920–1930-х гадоў характэрна больш эмпірычнае апісанне падзей, чым іх глыбокі навуковы аналіз на аснове шырокага кола дакументальных крыніц. Гэтыя артыкулы, брашуры, манаграфіі, падрыхтаваныя на небагатай крыніцазнаўчай базе, пазначылі галоўныя напрамкі даследавання праблем і раставілі навуковыя і палітычныя акцэнтны згодна марксісцка-ленінскіх падыходаў пры асвятленні гістарычных з’яў. У работах, напісаных па гарачых слядах, пад дыктоўку тагачасных ідэалагічных і палітычных задач, падзеі нацыянальна-вызваленчага руху ацэньваліся тэндэнцыйна, з улікам іх карысці камуністычнаму руху, а фактычна бальшавіцкаму кіраўніцтву. У іх знайшлі адлюстраванне асобныя памылковыя погляды і вывады, якія былі тады ў КПЗБ, КПП і Камінтэрне, перабольшвалася правая небяспека ў кампартыі, сцвярджалася, што гэтак званыя беларускія буржуазныя нацыяналісты – галоўныя ворагі працоўных у іх барацьбе за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне, пераацэньвалася рэвалюцыйнасць мас на пэўных этапах класавай барацьбы.

Вялікая Айчынная вайна перарвала развіццё гістарычнай навукі БССР, у тым ліку і навуковую распрацоўку розных аспектаў гісторыі Заходняй Беларусі. З сярэдзіны 1940-х гадоў у перыядычным друку пачалі з’яўляцца артыкулы пераважна агітацыйна-прапагандысцкага характару [17; 25; 36]. Галоўнай іх мэтай было відавочнае імкненне падкрэсліць гаротнае жыццё беларускага народа ў складзе Польшчы, ухваліць паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь, а таксама поспехі сацыялістычнага будаўніцтва ва ўз’яднанай Беларусі.

Надзвычай актыўную працу па асвятленню пытанняў гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг. правёў у 40-я гады Ц.С. Гарбуноў, які надрукаваў шэраг сваіх даследаванняў [11; 12; 13; 14; 16]. У іх аўтар рабіў акцэнт на разглядзе і канстатацыі цяжкага становішча працоўных Заходняй Беларусі, асвяціў вызваленчы паход Чырвонай Арміі ў верасні 1939 г., працу Народнага сходу Заходняй Беларусі. Аднак працы Ц.С. Гарбунова ўтрымлівалі цэлы шэраг вульгарызаваных ацэнак і высноў. Так, беларускі рэвалюцыйна-дэмакратычны накірунак вызваленчай барацьбы і яго кіраўнікі ацэньваліся як нацыяналістычныя, БСРГ, а значыць і яе лідэры, характарызуваліся як дробнабуржуазныя. У адной з сваіх прац Ц.С. Гарбуноў асобны параграф прысвяціў адлюстраванню дзейнасці беларускіх нацыянальных дзеячаў, назваў яго красамоўна «Здраніцкая роля беларускіх нацыяналістаў». Прадстаўнікі беларускага руху агулам, без уліку партыйнай прыналежнасці, аб’яўляліся агентамі польскіх акупантаў. «Разграміўшы Беларуска-Сялянска-Работніцкую Грамаду і Таварыства беларускай

школы, пілсудчыкі наладзілі суд над усімі актыўнымі кіраўнікамі гэтых арганізацый, не выключаючы сваіх агентаў. Праўда, А. Луцкевіч, Р. Астроўскі былі ў хуткім часе вызвалены, але Рак-Міхайлоўскі, Б. Тарашкевіч, Мятла і іншыя былі прыгавораны да турэмнага зняволення разам з грамадоўцамі. Пілсудчыкі стваралі сваім агентам папулярнасць у массах, каб зноў выкарыстоўваць іх для гнуснай здрадніцкай працы» [16, с. 137].

Палітычнае, сацыяльна-эканамічнае і нацыянальнае жыццё жыхароў Заходняй Беларусі, развіццё рэвалюцыйнага руху, сацыялістычныя пераўтварэнні пасля верасня 1939 г. коратка асветлены ў брашурах Н.В. Каменскай «Уз'яднанне беларускага народа ў адзінай Беларускай Савецкай сацыялістычнай дзяржаве» (Мінск, 1948) і «10 год сацыялістычнага будаўніцтва ў заходніх абласцях БССР» (Мінск, 1949). Яны насілі прапагандысцкі характар і выйшлі ў друку да дзесятай гадавіны ўз'яднання беларускага народа.

Неабходна сказаць, што ў першай палове 1950-х гадоў паступова складваліся ідэйна-палітычныя і навукова-тэарэтычныя перадумовы паглыбленага вывучэння гэтых праблем. Яны былі звязаны з тым, што ў той час група маладых гісторыкаў звярнулася да навуковага аналізу вопыту сацыялістычных пераўтварэнняў у заходніх абласцях БССР у верасні 1939 – пачатку 1950-х гадоў і падрыхтавала шэраг кандыдацкіх дысертацый. Першай такой працай была кандыдацкая дысертацыя аб рэвалюцыйна-вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі ў 1919–1939 гг. А.У. Царука, падрыхтаваная і абароненая ім у БДУ ў 1955 г. [43]. У іншых працах разглядаліся асобныя аспекты гісторыі рэвалюцыйнай вызваленчай барацьбы ў Заходняй Беларусі. Так, у дысертацыі К.І. Дамарада аналізаваліся сацыяльна-эканамічныя адносіны, стан сельскай гаспадаркі, становішча сялянства і абвастранне класавых супярэчнасцяў у заходнебеларускай вёсцы ў 1919–1939 гг.

Для далейшага даследавання праблем гісторыі рэвалюцыйнага нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі прыняцёвае значэнне мела заява прадстаўнікоў ЦК камуністычных партый Савецкага Саюза, Балгарыі, Фінляндыі, Італіі і Польскай аб'яднанай рабочай партыі, якую яны зрабілі ў 1956 г. падчас працы XX з'езда КПСС. У заяве гаварылася, што абвінавачванне было лжывым, а роспуск партыі неабгрунтаваным. Давалася высокая ацэнка рэвалюцыйнай дзейнасці КПП, у тым ліку і КПЗБ. Аднаўленне гістарычнай справядлівасці ў адносінах да КПП і КПЗБ стварыла спрыяльныя ўмовы для навуковага асвятлення іх гісторыі, а таксама пытанняў нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. Гэтыя падзеі адкрывалі ў даследаванні праблем гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг. новы перыяд.

Заклучэнне

Такім чынам, пачатак навуковага асвятлення праблем гісторыі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі быў закладзены ў 1920–1930-я гады, калі дзейнічалі навуковыя ўстановы, якія займаліся распрацоўкай пытанняў гісторыі Заходняй Беларусі. Такімі ў той час з'яўляліся Камісія па вывучэнню Заходняй Беларусі пры Інбелкульце, а затым пры Беларускай Акадэміі навук, заходні сектар пры Інстытуце гісторыі партыі пры ЦК КП(б). Навуковая праца па згаданай праблематыцы праводзілася таксама і ў Інстытуце польскай пралетарскай культуры пры БАН.

Неабходна адзначыць, што на актыўнасць працы навуковых устаноў вялікі уплыў аказвала грамадска-палітычная сітуацыя ў краіне і цікавасць да становішча ў Польшчы з боку савецкага кіраўніцтва, якое лічыла знаходжанне Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы часовым. Вывучэнне і асвятленне ў друку пытанняў гісторыі Заходняй Беларусі выконвала ў першую чаргу ідэалагічную задачу, якая заключалася ў тым, каб давесці да шырокіх пластоў насельніцтва інфармацыю пра гаротнае жыццё

народа ў Заходняй Беларусі і абгрунтаваць неабходнасць рэвалюцыйнай барацьбы супраць польскай улады.

Перыяд вывучэння акрэсленых праблем у 1921 – першай палове 1950-х гадоў можна назваць часам станаўлення, яго неабходна падзяліць на два этапы. Першы – ад 1921 года да пачатку 1930-х гадоў, другі этап – 1930-я – першая палова 1950-х гадоў. Гэтыя этапы адрозніваюцца, перш за ўсё, грамадска-палітычнымі ўмовамі правядзення навукова-даследчыцкай і выдавецкай працы. У пачатку 1930-х гадоў беларуская гістарычная навука была падвергнута жорсткім рэпрэсіям, што не магло не аказаць адмоўнага ўплыву на яе развіццё. У той час падвяргаліся рэпрэсіям былыя кіраўнікі і актыўныя ўдзельнікі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі, якіх залічылі да «ворагаў народа», была распушчана як складовая частка КПП Кампартыя Заходняй Беларусі, а большасць яе членаў таксама падвергнуты пераследам. Гэтыя акалічнасці аказалі вырашальны ўплыў на вывучэнне гісторыі Заходняй Беларусі і расстаноўку палітычных акцэнтаў. У сувязі з гэтым доўгі час азначаныя пытанні не падвяргаліся дастаткова грунтоўнаму навуковаму даследаванню.

Навуковую значнасць і важнасць публікацый зніжала адсутнасць у даследчыкаў магчымасці працаваць з дакументальнымі матэрыяламі. Архівы па гэтых праблемах не былі даступныя для гісторыкаў. Падобная тэматыка не ўключалася ў планы навукова-даследчыцкіх устаноў. Перыядычны друк асвятляў гэтыя сюжэты толькі ў агітацыйна-прапагандысцкім рэчышчы, павярхоўна, у схематычнай форме. Якасны зрух у вывучэнні гісторыі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі пачаўся з радыкальным змяненнем палітычнай сітуацыі ў СССР у сярэдзіне 1950-х гадоў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Астрога, В. Вывучэнне польскай гісторыі на Беларусі (1921–1941 гг.) / В. Астрога // Берасцейскі хранограф : зб. навук. прац. – Брэст : Выд. С. Лаўрова, 1999 : Вып. 2.– С. 254–255.
2. Астрога, В.А. «Шпіёнскае гняздо»: стварэнне і дзейнасць Камісіі па вывучэнні Заходняе Беларусі / В.А. Астрога // Спадчына. – 1996. – № 6. – С. 156–167.
3. Багданскі, Я. Аб клясавай барацьбе ў Заходняй Беларусі ў часы Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады / Я. Багданскі, Л. Бабровіч. – Менск : Беларус. Акад. навук, Каміс. Заход. Беларусі, 1932. – 67 с.
4. Баравы, М. Жыцьцё вясковай моладзі ў Заходняй Беларусі / М. Баравы // Маладняк. – 1923. – № 1. – С. 60–63; Жылуновіч, З. Нельга маўчаць! / З. Жылуновіч // Сав. Беларусь. – 1923. – № 91; Жылуновіч, З. Панскае засяленне Заходняй Беларусі / З. Жылуновіч, // Сав. Беларусь. – 1921. – № 59 ; Жылуновіч, З. Як паны робяць з Беларусі Польшчу / З. Жылуновіч // Сав. Беларусь. – 1921. – № 88 ; Жыцень, Л. Водгулее з Заходняй Беларусі / Л. Жыцень // Сав. Беларусь. – 1923. – № 19 ; Зямельная справа ў Заходняй Беларусі // Сав. Беларусь. – 1923. – №34 ; Каты, каты! // Сав. Беларусь. – 1921. № 129 ; М.с. Будучыя соймавыя выбары і Заходня Беларусі // Сав. Беларусь. – 1924. – № 37 ; У Заходняй Беларусі // Сав. Беларусь. – 1923. – № 133, 141, 142, 148, 149, 150, 161, 168, 171, 180, 184, 186, 188, 196, 219, 237, 239; Югасюк. Заходня Беларусі пад панскай Польшай (ад нашага варшаўскага карэспандэнта) / Югасюк // Сав. Беларусь. – 1923. – № 153.
5. Беларуская сялянска-работніцкая грамада. – Менск : Дзяржвыд., 1928. – 54 с.
6. Боген, Д. Преследование меньшинства в Польше / Д. Боген. – М., 1927.
7. Валеви́ч, І.Р. Першыя гады Кампартыі Заходняй Беларусі. Успаміны падпольшчыка. 1921–1925 гг. / І.Р. Валеви́ч. – Менск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1935. – 48 с.

8. Вахтомаў, Г.В. Станаўленне гістарыяграфіі рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі / Г.В. Вахтомаў, У.М. Міхнюк // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук. – 1988. – № 5. – С. 118–125.
9. Гарбацэвіч, П. Палёнізацыя Заходняй Беларусі / П. Гарбацэвіч. – Менск : Беларус. Акад. навук, камісія Заход. Беларусі, 1932. – 34 с.
10. Гарбуноў, Ц. Год пад сцягам саветаў / Ц. Гарбуноў. – Мінск : Дзярж. выд-ва пры СНК, Рэд. паліт. літ-ры, 1940. – 56 с.
11. Гарбуноў, Ц. Уз'яднаная Совецкая Беларусь / Ц. Гарбуноў. – Мінск : Дзяржвыд-ва БССР, 1945. – 40 с.
12. Гарбуноў, Ц. Уз'яднанне беларускага народа ў адзінай савецкай сацыялістычнай дзяржаве / Ц. Гарбуноў. – Мінск : Дзяржвыд-ва БССР, 1949. – 188 с.
13. Гарбуноў, Ц. Уз'яднанне беларускага народа ў адзінай савецкай сацыялістычнай дзяржаве / Ц. Гарбуноў. 2-е выд. – Мінск : Дзяржвыд-ва БССР, 1952. – 220 с.
14. Гарбуноў, Ц. Уз'яднанне беларускага народа ў адзінай Беларускай савецкай сацыялістычнай дзяржаве / Ц. Гарбуноў // Полымя. – 1948. – № 2. – С. 89–107; № 3. – С. 64–89.
15. Говін, С.В. Друк Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) / С.В. Говін. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1974. – 95 с.
16. Горбунов, Т. Воссоединение белорусского народа в едином советском социалистическом государстве / Т. Горбунов. – М : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1948. – 232 с.
17. Граков, Н. Как жили трудящиеся Западной Белоруссии в панской Польше / Н. Граков // Сов. Белоруссия. – 1947. – 14 сент.
18. Доморад, К.И. Борьба Коммунистической партии за коллективизацию сельского хозяйства западных областей Белоруссии накануне Великой Отечественной войны (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.) : атореф. дис. ... канд. ист. наук / К.И. Доморад. Бел. гос. ун-т. – Минск, 1955. – 15 с.
19. Егоров, Г. Западная Белоруссия / Г. Егоров. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1939. – 40 с.
20. Западная Белоруссия на скамье подсудимых. Процесс Белорусской Крестьянско-Рабочей Громады. – Минск : Бел. гос. изд-во, 1929. – 263 с.
21. Западная Белоруссия : сб. ст. Кн. 1. – Менск : Бел. гос. изд-во, 1927. – 211 с.
22. Заходняя Беларусь пад панскім гнётам і яе вызваленне / пад рэд. Н.М. Нікольскага і І.Ф. Лочмеля. – Мінск : Выд. АН БССР, 1940. – 96 с.
23. Зелинский, П.И. Печать КПЗБ в борьбе за свободу / П.И. Зелинский, Н.А. Ракевич. – Минск : Изд-во БГУ, 1977. – 144 с.
24. Інтэрпэляцыі беларускіх паслоў у польскі сейм. 1922–1926 гг. – Менск: Бел. дзярж. выд., 1927. – 496 с.
25. Каменская, Н. Воссоединение белорусского народа в едином Белорусском Советском государстве / Н. Каменская // Сов. Белоруссия. – 1947. – 17 сент.
26. Корчык, П. Нацыянал-апартунізм у КПЗБ і ідэалагічная спадчына «Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі» / П. Корчык // Бальшавік Беларусі. – 1934. – № 7. – С. 35–43.
27. Краіна шыбеніц і карных экспедыцый : зб. фактаў і лічбаў. – Менск : Беларус. Акад. навук, Каміс. па вывучэнні Заходняе Беларусі, 1932. – 74 с.
28. Лучанін, М. Заходняя Беларусь пад панаваннем Польшчы / М. Лучанін. – Менск : Бел. дзярж. выд-ва, 1926. – 56 с.
29. Матэлевіч, М. Другі пленум ЦК КПЗБ / М. Матэлевіч // Бальшавік Беларусі. – 1929. – № 4. – С. 20–27; Аб кіраўніцтве эканамічнымі баямі і задачы партыі ў прафруху : Рэзалюцыя V пленума ЦК КПЗБ // Бальшавік Беларусі. – 1931. – № 8/9. – С. 74–78; Задачи партыі ў галіне вызваленчай барацьбы прыгнечаных народаў:

(Рэзалюцыя V пленума ЦК КПЗБ) // Бальшавік Беларусі. – 1931. – № 8/9. – С. 64–73; Сталевіч А. Заявы III пленума ЦК КПЗБ // Бальшавік Беларусі. – 1929. – № 10–12. – С. 104; ён жа. Напярэдадні баёў за ўладу // Бальшавік Беларусі. – 1931. – № 8/9. – С. 14–19; Праткоўскі У. Змаганне супраць нацыянальнага прыгнёту / У. Праткоўскі // Бальшавік Беларусі. – 1932. – № 1–2. – С. 20–33; Корчык П. Вузлавы пункт нашай працы на вёсцы / У. Праткоўскі // Бальшавік Беларусі. – 1931. – № 4. – С. 22–33; / У. Праткоўскі // Бальшавік Беларусі. Вынікі фашысцкай выбарчай кампаніі ў Зах. Беларусі / У. Праткоўскі // Бальшавік Беларусі. – 1931. – № 1–2. – С. 7–18.

30. Матэрыялы і дакументы : Пастановы і адозвы парт. і камс. арг. Зах. Беларусі // Інфарм. бюл. / Беларус. акад. навук, Каміс. Зах. Беларусі. – 1932. – № 5/6. – С. 117–133.

31. Міхнюк, У. Рыжскі мір і Беларусь / У. Міхнюк // XX стагоддзе ў гісторыі палякаў і беларусаў : матэрыялы беларус.-польск. навук. канф., Мінск, 20–21 лістапада 2000 г., / адк. рэд. У. Міхнюк, П. Гарнцарэк. – Мінск : БДУ, 2001. – С. 137–145.

32. Мятла, П. Аб Таварыстве беларускае школы і яго барацьбе / П. Мятла. – Менск : Беларус. Акад. навук, Каміс. па вывучэнні Заходняе Беларусі, 1932. – 34 с.

33. Некрашэвіч, А. Беларускі нацыянал-фашызм і нацыянал-дэмакратызм / А. Некрашэвіч. – Менск, 1929. – 18 с.; ён жа. Беларускі нацыянал-фашызм і яго сабрат беларускі нацыянал-дэмакратызм / А. Некрашэвіч // Бальшавік Беларусі. – 1929. – № 10–12. – С. 83–90.

34. Орехво, Н.С. Дела и люди КПЗБ: воспоминания / Н.С. Орехво. – Минск : Беларусь, 1983. – 287 с.

35. Пад польскім ярмом. – Менск : Бел. дзярж. выд-ва, 1929. – 23 с.

36. Перцаў, В. Барацьба працоўных Заходняй Беларусі за сваё вызваленне ў перыяд польскай акупацыі (1921–1939 гг.) / В. Перцаў // Бальшавік Беларусі. – 1947. – № 12. – С. 30–38.

37. Пичета, В. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии / В. Пичета. – М. : Московский рабочий, 1939. – 40 с.

38. Политические партии в Польше, Зап. Белоруссии и Зап. Украине. – Минск : Изд-во Бел. Акад. наук, 1935. – 335 с.

39. Сталевіч, А. Беларускі нацыянал-фашызм. Яго вытокі, тэорыя і практыка / А. Сталевіч. – Менск : Бел. дзярж. выд-ва, 1930. – 88 с.

40. Сталевіч, А. Сялянскія партыі ў Заходняй Беларусі / А. Сталевіч // Бальшавік Беларусі. – 1928. – № 9. – С. 13–27, № 10. – С. 7–19, № 12. – С. 28–37; Сянкевіч А. Палітычныя групы ў Заходняй Беларусі перад выбарамі ў Польскі сейм / А. Сянкевіч // Бальшавік Беларусі. – 1928. – № 1. – С. 15–19; Шнарскі, С. Эканамічнае становішча Заходняй Беларусі / С. Шнарскі // Бальшавік Беларусі. – 1928. – № 2. – С. 24–35.

41. Становішча рабочага класа на Заходняй Беларусі // Інфарм. бюл. / Беларус. акад. навук. Каміс. Зах. Беларусі. – 1932. – № 5/6. – С. 30–61; У лагеры фашызму // Інфарм. бюл. аб Зах. Беларусі. – 1933. – № 7. – С. 117–122; № 8. – С. 71–76; Фашысцкі тэрор // Інфарм. бюл. / Беларус. акад. навук. Каміс. Зах. Беларусі. – 1932. – № 5/6. – С. 62–102; 1933. – № 7. – С. 123–164, № 8. – С. 77–102; Гаспадарчае становішча Заходняй Беларусі // Інфарм. бюл. аб Зах. Беларусі. – 1933. – № 7. – С. 11–34, № 8. – С. 14–21.

42. Тарашкевіч, Б. Заходняя Беларусь – пляцдарм імперыялістычнай інтэрвенцыі / Б. Тарашкевіч. – Менск : Беларус. акад. навук, Каміс. па вывучэнні Заходняе Беларусі, 1931. – 20 с.

43. Царюк, А.В. Революционное освободительное движение в Западной Белоруссии (1919–1939 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А.В. Царюк ; Бел. гос. ун-т – Минск, 1954. – 22 с.

44. Шабсин, И. Как живут в Польше украинские и белорусские крестьяне / И. Шабсин. – М : Изд-во ЦК МОПР, 1926. – 15 с.
45. Шаўчук, І.І. Гуманітарныя навукі ў сацыяльнай гісторыі Беларусі (20–30-я гады XX ст.) : манаграфія / І.І. Шаўчук. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2007. – 279 с.
46. Шнейдэр, Я. Очерк размещения промышленности Западной Белоруссии / Я. Шнейдэр. – Мінск : Бел. АН, 1936. – 104 с.;
47. Шнейдэр, Я. Становішча сялянства Заходняй Беларусі / Я. Шнейдэр. – Мінск : Выд-ва. БелАН, 1935. – 15 с.
48. Якаўлеў, Л. Заходняя Беларусь / Л. Якаўлеў. – Менск : Бел. дзярж. выд-ва, 1931. – 88 с.

Savich A.A. National liberation movement in Western Belarus in 1921–1939 in Byelarusian historiography of the 1920s–1950s.

The article explores the research process of the national liberation movement in Western Belarus in 1921–1939 on the basis of historiographic sources. In this period, especially in 1920s–1930s, historiography of the problem actively satisfied the necessities of the Bolshevik government besides solving scientific tasks and gradually submitted to the party-state machine. Therefore studying the questions of national liberation movement had a rather schematic character. It dependent on the changing social and political situation in BSSR. It was also connected with the peculiar the national liberation movement, the soviet government's attitudes to Western- Belarusian problems and political repression's of historians and former participants of Byelarusian national liberation movement in Western Belarus.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 23.02.10